

נחום קסטנר

"ביד חזקה זה הדבר"

בימים אלה סובב דבר בעולם, ובעקבות זאת נשתנו סדרי עולם, הרגשה גדולה ננסרת באויר, רבים מוצאים בכך יותר מרמז לגאולה העתידה, אם במקראות או בדברי חז"ל הרומזים לכך שקודם ביאת הגואל דבר גדול יהיה בעולם, ואף שאפשר שכל הרמזים אמת, מכל מקום כל זה אינו אלא חלק ממהלך גדול ונורא שמתחולל נגד עינינו.

טבעו של עולם שבעת ההתרחשות ניתן לראות אך ורק את החלק הנראה לעין, אבל לא את כל המהלך, את המהלך כולו אפשר יהיה לראות ולהבין אך ורק לאחר שיסתיים, רק אז תינתן האפשרות לעמוד מן הצד להשקיף ולהתבונן.

מה שנותר לעת עתה הוא להתבונן בדברי חז"ל ובדברי רבותינו משם ניתן יהיה לקחת צידה לדרך לימים אלה ולימים שיבואו.

*

הימים שבהם אנו נמצאים ימי מועד חג הפסח, הם ימים בהם אנו עוסקים בגלות ובגאולת מצרים ובמצוות התלויות בה. חז"ל מלמדים שגלות וגאולת מצרים מהווים שורש לגלות ולגאולה העתידה, וכפי שאומרים בקדושת כתר "הן גאלתי אתכם 'אחרית כראשית' להיות לכם לאלוקים", ובחז"ל "כימי צאתכם מארץ מצרים אראנו נפלאות", ועוד.

נמצא איפוא 'שמכת דבר' זו שמכה כעת בעולם, שהיא חלק מהגלות והגאולה האחרונה, שורשה בגלות וגאולת מצרים, ננסה לעמוד על פשרם של דברים.

*

הנה מודעת לכל כי יציאת מצרים היא יסוד אמנותינו, ויסוד כל התורה כולה כפי שכתב הרמב"ן, וטעם הדבר הוא כי ביציאת מצרים התגלתה האמונה בבורא עולם, וכפי שנאמר ויראו העם את ה' ויאמינו' בה' ובמשה עבדו [שמות י"ד, ל"א], ולפיכך כל מצות ליל פסח נועדו לפרסם את האמונה בבורא עולם, המצה נקראת בלשון חז"ל מיכלא דמהמנותא ע"ש האמונה, ומצות סיפור יציאת מצרים גופא הוא לספר את הניסים והנפלאות שהם מעידים על השגחתו יתברך. המהר"ל אומר שליל פסח נקרא 'ליל הסדר' משום שתכלית מצוות הלילה הוא להראות שיש סדר למאורעות לניסים ולנפלאות, ומתוכם אנו למדים שיש בורא ומנהיג, והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים.

ביאורם של דברים, עד יציאת מצרים התנהל העולם ע"פ דרכי הטבע, היותו יתברך בורא ומנהיג נעלמה מן הבריות, והכל היו עובדים עבודה זרה, כפי שנאמר בהגדה "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" [הגדש"פ], מציאות זו היא עומק גלות מצרים, בני ישראל הורדו למצרים, למקום שמתנהל כולו ע"פ דרכי הטבע.

ארץ מצרים זה המקום היחידי שלא יורד גשם, בני אדם משקים שם את שדותיהם במי הנילוס [רש"י שמות ז', י"ז], מה המיוחד בכך שלא יורד גשם במצרים, התשובה היא בעת בריאת העולם כל שיח השדה טרם יהיה בארץ, כי לא המטיר ה' על הארץ, ואדם אין לעבוד את האדמה [בראשית ב', ה"ז], מבאר רש"י שהסיבה שלא ירדו גשמים כי עדין לא נברא אדם שמכיר בטובתן של גשמים ויתפלל עליהם וירדו. למדנו מכך, שגשמים מחייבים תפילה, נשיאת עיניים למרום. ארץ מצרים זה מקום שבו לא נושאים עין למרום, מצרים מסתפקת במי הנילוס, בני האדם שגרים במצרים מסתדרים לבד, הם אינם זקוקים לעזר שמים.

גמר יציאת מצרים הוא ההגעה לארץ ישראל, שם אנו מוצאים את נקודת ההבדל. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגליך כגן הירק, והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים [דברים י"א, י"א], התורה מעמידה את נקודת המעלה של ארץ ישראל לעומת ארץ מצרים בזה שבארץ ישראל יורד גשם ואילו בארץ מצרים לא יורד גשם.

משמעות הדברים היא בארץ מצרים אתה חי על פי דרכי הטבע, הטבע הוא זה שמביא לך מים, אולם בארץ ישראל אם לא תישא עין למרום לא יהיה לך מים. כדי שיהיה לך מים אתה צריך לשאת עין למרום, להתפלל, להתחבר לקב"ה, רק אז תקבל גשם מהקב"ה, רק אז ירד לך מים מהשמים.

לפיכך ממשיכה התורה: והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו... השמרו לכם פן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר [דברים י"א, י"ג-י"ז], בארץ ישראל כדי שיהיה לך מים אתה צריך חיבור שלם להקב"ה לשמור מצותיו ולעובדו בכל לבבך בכל נפשך ובכל מאודך.

זו מעלת ארץ ישראל שבה אתה חי מידו יתברך, וזו יתרונה של ארץ ישראל על פני ארץ מצרים, שאתה חי כל העת עם הקב"ה, וכפי שמסיימת התורה: ארץ ישראל היא ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה תמיד, ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה [דברים י"א, ב'].

*

כשבאו משה ואהרן לפרעה ובקשוהו שישלח את בני ישראל ממצרים, ולחזוק דבריהם עשו אותות ומופתים, לא שת לבו אליהם, וטעם הדבר כתבה התורה: ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם, ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם [שמות ז', כ"ב], ופרש"י ויחזק לב פרעה שאמרו להם מכשפות אתם מביאין למצרים שכולה כשפים [רש"י, שם], ארץ מצרים היתה כולה כשפים ולא עוד אלא שהיתה בית היוצר לכשפים, משום כך פרעה וחרטומו לא התפעלו מהאותות והמופתים שמשה ואהרן חוללו מול עיניהם, והיא היתה הסיבה שחזק לבם, ומיאנו לשמוע לדברי משה ואהרן.

העובדה שמצרים מלאה כשפים מלמדת על עומק הטומאה של מצרים, כשפים זה היכולת לשלוט על הטבע וכוחותיו, וכשבני ישראל הוכנסו למצרים הם הוכנסו למקום שלא רק שהוא מתנהל על פי הטבע, אלא שהאנשים שדרים בתוכה שולטים על הטבע, ומנווטים את מערכת הטבע שתפעל כפי רצונם.

פרעה היה המלך במצרים, מלך הוא זה שמחזיק את הכח של המקום והעם, על פרעה אמרו חז"ל שהיה מארבעה שמשלו בכיפה, כלומר פרעה ע"י כשפיו שלט על כל העולם כולו, חז"ל מפליגים בתיאורים ששום בעל חי ואפילו עבד לא יכל לברוח ממצרים, כי פרעה נעל את שערי מצרים בכשפיו, זה כח אדיר ונורא שאפילו היום עם כל הטכנולוגיות המתקדמות לווינים רחפנים עין אלקטרונית וכו', אין אדם שיכול לעשות זאת, לסגור מדינה שלימה שלא רק בני אדם אלא אפילו חרקים זוחלים ושאר בעלי חיים לא יוכלו לברוח ממנה, ואם כך לא פלא שפרעה עשה עצמו אלוה, עד שאמר לי יאורי ואני עשיתיני.

'אלוה' משמעותו כח, ולפיכך כשאנחנו אומרים על הקב"ה שהוא 'אלוק' הכוונה היא שהוא בעל הכוחות כולם. מאידך פרעה כשעשה עצמו אלוה, כוונתו היתה שהוא בעל השליטה והכח, זו לא היתה מחשבה אווילית, כשפרעה תפס את היכולות העצומות שלו ואת העוצמה הגדולה שמרוכזת בידי, הוא הרגיש בצדק שהוא בעל הכוחות כולם, זה המשמעות שפרעה עשה עצמו אלוה.

*

מובא בקדמונים שבשעה שבאו משה ואהרן ואמרו לפרעה כה אמר הוי"ה אלוקי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר, השיב פרעה 'מי הוי"ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל, 'לא ידעתי' את הוי"ה וכו' [שמות ה', א'-ב'], בחז"ל מובא גם שהוא חיפש בגנזיו ותר אחר כל העבודות זרות ואמר שאינו מכיר שום אלוה שנקרא הוי"ה.

כוחות הטבע נקראים אלוקים [הטבע גמטריא אלוקים], פרעה הרגיש שהוא אלוה שכן הוא שולט על הכוחות האלו בכשפיו, לכן הוא הכביד את ליבו ולא התפעל ממופתיו של משה רבינו, התורה מדגישה שלזה כיוונו משה ואהרן, הם אמרו לפרעה אתה מרגיש שאתה שולט על כל כוחות הטבע, שאתה אלוה, אבל דע לך שיש כח עליון יותר גבוה מעל גבוה והוא נקרא הוי"ה, שהוא בורא ומנהיג ומהווה את כל הבריאה ואת כל הנמצאים כולם, וכל הכוחות כולם באים ממנו, והוא זה ששלחנו אליך.

כשפרעה סרב לקבל שיש כח עליון שנקרא הוי"ה שהוא הבורא והמנהיג של כל העולם כולו, הוא קיבל מכה אחר מכה, עד שהוא בא לכלל הכרה שיש בורא ומנהיג לבריאה, והוא אומר: 'חטאתי להוי"ה' [שמות י', י"ז].

ויאמר הוי"ה אל משה בא אל פרעה, כי אני הכבדתי את לבו, למען שיתי אותותי אלה בקרב וכו', וידעתם כי אני הוי"ה [שמות י', ב'], זו היא המטרה של גאולת מצרים "וידעתם כי אני הוי"ה".

התורה מדגישה זאת בכמה מקומות, וידבר אלוקים אל משה ויאמר אליו אני הוי"ה, וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי הוי"ה לא נודעתי להם וכו', וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וכו', לכן אמור לבני ישראל אני הוי"ה והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים [שמות ו', ב'-ז], הקב"ה אומר למשה שהתגלות אלוקית שכזו לא היתה עד הנה, וזו יחודיותה של גאולת מצרים, וזו גם כל מטרת יציאת מצרים לגלות את שם הוי"ה.

שם הוי"ה אומר שני דברים, האחד שהקב"ה היווה את הבריאה כלומר שהוא 'הבורא', והשני שהקב"ה מהווה את הבריאה כלומר הוא 'המנהיג'.

כשבני ישראל היו בגלות מצרים הם הוכנסו למקום שהתנהל כולו על פי הטבע, מי שחי כך הוא מנותק לגמרי מהקב"ה, הוא רואה רק את עצמו, עד כדי שהוא עושה עצמו אלוה, כי עם יכולות כאלה הוא יכול לנתב את הבריאה על חוקיה שתתנהל על פי רצונו, זו הטומאה הנוראה של מצרים, שעליה אמרו חז"ל שכשבני ישראל היו במצרים הם היו שקועים במ"ט שערי טומאה, ולולי שהוציאם הקב"ה בחיפזון היו נאבדים במצרים, כי כשנמצאים במערכת כזו שכולה טבע, נמצאים בניחוק מוחלט מהקב"ה, שהות מתמשכת במקום כזה יכולה להחריב אצל האדם את היכולת לשוב אי פעם ולהתחבר לקב"ה.

יציאת מצרים נועדה לגלות את שם הוי"ה, את הבורא ואת המנהיג של כל הבריאה כולה, ובד בבד לאפשר את הקשר והחיבור אליו יתברך, כשדבר זה מתגלה מתבררת אצל כל אחד ההבנה, שחינו אינם מוכתבים על פי הטבע וכוחותיו, אלא על פי הקב"ה שהוא עשה והוא עושה והוא יעשה את כל המעשים, זו הסיבה שיציאת מצרים היא שורש האמונה ושורש כל התורה כולה, שכשהתגלה שם הוי"ה, והתגלה שיש לעולם בורא ומנהיג התגלתה האמונה, וקיבלנו את מלכותו ונעשינו עבדיו.

כך הוא מטבע התפילה: 'ואמונה' כל זאת וקיים עלינו, כי הוא הוי"ה אלוקינו ואין זולתו, 'ואנחנו ישראל עמו'... העושה גדולות עד אין חקר, נסים ונפלאות עד אין מספר... העושה לנו ניסים ונקמה בפרעה, אותות ומופתים באדמת בני חם... וראו בניו גבורותיו שבחו והודו לשמו, 'מלכותו ברצון קבלו עליהם'... [תפילה ערבית], הרי כי כן, התגלות האמונה במועד הפסח, הביאה לקבלת מלכותו על הים, ולקבלת עול תורה ומצות למרגלות הר סיני.

האופן שהדבר הזה נעשה היה כאמור על ידי עשרת המכות, על ידי עשר המכות הכיר פרעה והכירו מצרים שהטבע אינו כלום, ויש כח עליון גבוה מעל גבוה שהוא הבורא והוא המנהיג, הוא עשה ועושה ויעשה את כל המעשים.

*

מובא בכתבי רבינו הגר"א זצ"ל שעשרת המכות שלקו מצרים נעשו ע"י הקב"ה בשני ידיו, משום כך נחלקים עשרת המכות לשני חלקים, חמשת המכות הראשונות דם צפרדע כינים ערוב דבר נעשו "ביד חזקה", וחמשת המכות האחרונות שחין ברד ארבה חשך ומכת בכורות נעשו "בזרוע נטויה". והדברים טעונים ביאור.

ונראה לבאר על פי מה שכתב הגר"ר יצחק אייזיק חבר זצ"ל, "יד חזקה" הוא כינוי 'ליד שמאל' של הקב"ה, שבה הקב"ה מנהיג את הבריאה על פי 'הנהגת הטבע', לכן הנהגה זו נקראת יד שמאל שהיא כביכול יד כהה וחלשה שלא ניכר בה כל כך פועל ה', ורק כשהקב"ה משנה את הטבע נקרא שכביכול ידו השמאלית נתחזקה וכולם מודים שיד ה' עשתה זאת, ומאידך "זרוע נטויה" הוא כינוי 'ליד ימין' של הקב"ה, שהיא למעלה מן הטבע, וממנה הניסים והנפלאות, שממנה ניכרת גבורתו יתברך.

מבואר בדבריהם שמכות מצרים נעשו בשני מהלכים, האחד "ביד חזקה" שהיא שבירה של מערכת הטבע, שע"ז מוטט הקב"ה את כוחות הטבע למול עיני מצרים, עד שהבינו שהטבע אינו מוקד הכח כפי שסברו עד עתה, ואם כן אין להם עוד מה להאחז בטבע. והשני "בזרוע נטויה" ע"י ניסים ונפלאות למעלה מן הטבע, וממנו למדו מצרים שיש כח עליון רם ונישא, שהוא גבוה מעל גבוה, והוא מקור כל הכוחות כולם.

*

ויש כאן הארה נפלאה למתבונן, מקום היה לחשוב "שהזרוע הנטויה" שהיא "יד ימין" של הקב"ה, שממנה כל הניסים הגדולים והעצומים שהיו במצרים, היא יתרה במעלה על "היד החזקה" שהיא "יד שמאל" יד כהה של הקב"ה, וזאת לשני סיבות האחד כי הזרוע הנטויה היא יד הימין שלעולם היא יתרה על יד השמאל, והשני שממנה הניסים והנפלאות. אולם החידוש הטמון בדברים הוא שדוקא על ידי "יד שמאל" של הקב"ה התגלה הגילוי 'היותר גדול והיותר חזק' שהיה עד הנה, לכן יד השמאל נקראת "יד החזקה", והטעם בזה הוא שגילוי השגחתו יתברך שישנו במיטוט ובשבירת מערכת הטבע, היא גדולה עשרת מונים מגילוי השגחתו יתברך שיש במעשה הניסים.

וטעם הדבר, שכשרואים ניסים מבינים מתוך כך שישנו כח עליון שביכולתו לעשות ניסים. אולם כשרואים קריסה והתמוטטות של מערכת הטבע, מבינים שיש כח גדול יותר, כח עצום ונורא שהוא יכול לא רק לעשות ניסים, אלא הוא יכול גם למוטט את כל מערכות הטבע ולאפס אותם, זה מראה על כח עצום ונורא ששום דבר לא יכול נגדו, זה גילוי שאין למעלה ממנו, לכן הגילוי של ביטול הטבע נקרא "יד החזקה".

*

נאמר בהגדה, "ביד חזקה זה הדבר" [הגדש"פ], דבר היא המכה החמישית, היא חותמת את חמשת המכות הראשונות, על ידה מתגלה "היד החזקה", משום שדבר אינו נס ופלא, דבר היא מיתה, התרגום אונקלוס מתרגם דבר מותא [שמות ט', ג'], כשיש דבר בעולם לא רואים פלאות, ומה שנראה זה קריסה והתמוטטות של מערכת הטבע, מות יורד לעולם, ומשתנים סדרי עולם, כשזה קורה רואים שיש בורא ומנהיג לבירה, רואים את "היד החזקה", וזו כוונת בעל ההגדה "ביד חזקה זה הדבר".

בחז"ל מובא שגאולה אחרונה תהא דומיא דגאולה ראשונה, ומה שאירע בגאולה ראשונה יתרחש גם בגאולה אחרונה, כפי שהבאנו בתחילת דברינו.

וטעם הדבר הוא כי גם הגלות האחרונה, גלות זו שאנו נמצאים בתוכה, היא גלות ביד החומר וביד הטבע, העולם התקדם בצורה בלתי רגילה, טכנולוגיות עצומות מתפעלות כל דבר בעולם, האדם הגיע לירח, הוא שולט על כל העולם, בכח העצום שבידיו, מחשבים לוויינים וכו' וכו', עולם כזה נמצא עמוק עמוק בתוך

מ"ט שערי הטומאה של מצרים, אדם בן ימינו יכול לחיות בעולם להסתדר ע"י כוחות הטבע, וע"י הטכנולוגיות ומכלול האפשרויות שהיא מעמידה לרשותו, בלי שהוא ירגיש צורך להתחבר לבורא עולם.

עולם כזה הוא עולם מעוות, מעולם כזה צריך להגאול.

הגאולה היא בחיבור לבורא עולם, בגילוי השגחתו יתברך בעולם, ובגילוי שמו יתברך כפי שנאמר: והיה הו"ה למלך על כל הארץ, והתגדלתי והתרוממתי לעיני עמים רבים, ונגלה כבוד הו"ה וראו כל בשר יחדיו כי פי הו"ה דיבר.

האופן שמלכותו יתברך תתגלה בעולם, תהיה באותו האופן שהוא התגלה בגאולת מצרים. בשני הידיים "ביד חזקה" כלומר ע"י מיטוט מערכת הטבע, "ובזרוע נטויה" ע"י ניסים גדולים ועצומים שהקב"ה יכולל בעולם, כפי שכתוב 'כימי צאתכם מארץ מצרים אראנו נפלאות'.

*

"ביד חזקה זה הדבר", זה העת בו אנו נמצאים עתה, לעינינו קורסת ומתמוטטת מערכת הטבע, נשתנו סדרי עולם, מערכות כלכליות קורסות, נשמו הדרכים, אין יוצא ואין בא, שח אדם ושפל, ושוא תשועת אדם.

אמרו חז"ל, ראה כמה אוכלוסין הוציא פרעה אחרי ישראל, כשראו אותם ישראל נבהלו מפניהם ואמרו מי יוכל לעמוד כנגד אלו, אמר הקב"ה חייכם כל אלו אינן חשובין לפני רק כסוס אחד, שנאמר כי בא סוס פרעה [שמות ט"ו, ט"ז], וכולם מתו בנשיפה אחת, שנאמר נשפת ברוחך [שמות ט"ו, י'], כך עתיד גוג ומגוג לבוא על ישראל, ובו יעשה הקב"ה משפטיו, שנאמר ונשפטתי אתו 'בדבר ובדם' וגו' [יחזקאל ל"ח, כ"ב]. באותה שעה 'התגדלתי והתקדשתי' ונודעתי לעיני עמים רבים וידעו כי אני הו"ה [תנחומא ראה].

לגאולת מצרים ולגאולה העתידה מטרה אחת ויחידה, "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני עמים רבים וידעו כי אני הו"ה", 'התגדלתי' זה 'הדבר' 'היד החזקה', 'והתקדשתי' זה 'הדם' 'הזרוע הנטויה'.

*

שני דברים מטיל עלינו חג הפסח חג הגאולה ממצרים, האחד הרחקה מחמץ כל שאור וכל חמץ לא יראה בכל גבולך, ומשכו וקחו לכם צאן לפסח ופרשו חז"ל משכו ידכם מעבודה זרה, והשני מצוות החג אכילת מצה, מרור, שתית ארבע כוסות, סיפור יציאת מצרים ועוד.

אלו הם שני הקווים, האחד פרישה מהרע, מהחולין, מהטבע, מהחומר, ומכל תענוגות ותאוות עולם הזה, הדרישה הזו היא קשה יותר והיא נקראת "יד החזקה", מוטל עלינו למוטט את כוחות הטבע שלופתים אותנו, ומשכיחים מאתנו את האמת היחידה והצרופה שאין עונג בעולם בלתי לעשות רצונו יתברך, ולעובדו בכל נפשנו בכל לבבנו ובכל מאודנו.

הדרישה השניה שמתבקשת מאתנו היא לעשות את רצונו ולקיים את מצוותיו, והיא הנקראת "זרוע נטויה", לחיות עם הקב"ה בכל עת ובכל שעה, ליראה אותו, לאהבה אותו, ולדבקה בו.

אלו הם מצות המועד שבה אנו נמצאים עתה, לספר על הנסים והנפלאות, על 'היד החזקה' ועל 'הזרוע הנטויה', לראות את פועל השגחתו יתברך בכל עת ובכל שעה, 'ולהגדיל ולהקדיש' את שמו יתברך בעולם.

יתן ה' שנזכה לקיים את מצות החג כהלכה מתוך שובה ונחת, ועי"ז נזכה לראות במהרה בכינונה של מלכות שמים, ובקיום הכתוב: "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני עמים רבים וידעו כי אני הו"ה".